

OBLICZA WOJNY

TOM 2

Armia kontra natura

pod redakcją

Tadeusza Grabarczyka i Magdaleny Pogońskiej-Pol

OBLICZA WOJNY

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

OBLICZA WOJNY

TOM 2

Armia kontra natura

pod redakcją

Tadeusza Grabarczyka i Magdaleny Pogońskiej-Pol

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2020

OBLICZA WOJNY

Tadeusz Grabarczyk • Uniwersytet Łódzki • Wydział Filozoficzno-Historyczny
Katedra Historii Średniowiecznej • 90-219 Łódź, ul. A. Kamińskiego 27a

Magdalena Pogońska-Pol • Uniwersytet Łódzki • Wydział Filozoficzno-Historyczny
Katedra Historii Polski i Świata po 1945 r. • 90-219 Łódź, ul. A. Kamińskiego 27a

REDAKCJA NAUKOWA • EDITORIAL BOARD

Radosław Bania (Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych UŁ) • Aleksander Bołdyrew (Wydział Filozoficzno-Historyczny UŁ) • Vladimir A. Goroncharovski (Instytut Historii Kultury Materialnej, Rosyjska Akademia Nauk, Sankt Petersburg, Rosja) • Tadeusz Grabarczyk – Przewodniczący | Editor-in-Chief (Wydział Filozoficzno-Historyczny UŁ) • Witold Jarno (Wydział Filozoficzno-Historyczny UŁ) • Bartosz Kałużny (Wydział Filozoficzno-Historyczny UŁ) • Jarosław Kita (Wydział Filozoficzno-Historyczny UŁ) • Jacek Lasota (Wydział Wojskowy, Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie) • Robert Majzner (Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie) • Mariusz Mielczarek (Instytut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Warszawa) • Magdalena Pogońska-Pol – Sekretarz naukowy | Scientific secretary (Wydział Filozoficzno-Historyczny UŁ) • Ferenc Sebök (Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych, Uniwersytet w Szeged, Węgry) • Leonay Voitovycz (Katedra Historii Bizancjum, Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Lwów, Ukraina) • Myroslav Voloshchuk (Wydział Historii, Politologii i Stosunków Międzynarodowych, Podkarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka, Ivano Frakiwsk, Ukraina)

REDAKCJA NAUKOWA TOMU • EDITORS OF THIS VOLUME

Tadeusz Grabarczyk • Magdalena Pogońska-Pol

RECENZENCI • REVIEWERS

Marek Dutkiewicz (Kielce) • Jan Szymczak (Łódź)

ADRES REDAKCJI • EDITORIAL OFFICE ADDRESS

Redakcja „Oblicza Wojny”
ul. A. Kamińskiego 27a
90-219 Łódź, Polska/Poland
www.obliczawojny.uni.lodz.pl
obliczawojny@uni.lodz.pl

REDAKTOR INICJUJĄCY • MANAGING EDITOR

Iwona Gos

KOREKTA • PROOFREADING

Tadeusz Grabarczyk • Bogusław Pielat • Magdalena Pogońska-Pol

KOREKTA TECHNICZNA • TECHNICAL EDITING

Leonora Gralka

SKŁAD • TYPESETTING

Tomasz Pietras

PROJEKT OKŁADKI • COVER DESIGN

Sebastian Buzar

NA OKŁADCE • ON THE COVER

Vasily Vereshchagin, *Nocny biwak Wielkiej Armii*. Domena publiczna

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by the Authors, Łódź 2020

© Copyright for this edition Uniwersytet Łódzki, Łódź 2020

WYDAWCA • PUBLISHER

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09762.20.0.K

Ark. druk. 23,75

ISBN 978-83-8220-057-7

e-ISBN 978-83-8220-058-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. W. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

 **WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

OBLICZA WOJNY

TOM 2 • ARMIA KONTRA NATURA

ŁÓDŹ 2020 • ISBN 978-83-8220-057-7

SPIS TREŚCI • CONTENTS

Tadeusz Grabarczyk, Magdalena Pogońska-Pol	
Wstęp	7
Introduction	7
Marian Głosek	
Początki i rozwój studiów bronioznawczych w Łodzi	13
The beginnings and development of arms research in Łódź	30
Marek Olędzki, Damian Waszak	
Termopile po trzykroć	31
Thermopylae threefold	62
Jan Ptak	
Antyczna armia przeciwko groźnym zwierzętom w <i>Panteonie sandomierskim</i>	63
The Ancient Army against Dangerous Animals in the <i>Pantheon of Sandomierz</i>	80
Dariusz Wybranowski	
Warunki naturalne jako jeden z czynników towarzyszących prowadzeniu działań wojennych w narracji Thietmara i Galla Anonima. Przyczynek do polityki pierwszych Piastów	81
Natural conditions as an one factor belonging to war campaigns in Thietmar's and Gallus Anonymus's narration. Appendix to first Piast's policy	119
Piotr Strzyż	
„Kunszt urinatorski jako rzeki przepływają” czyli o pokonywaniu przeszkód podwodnych w XV–XVI wieku	121
“Urinator's craftsmanship as rivers flow” or how water obstacles were breached in the 15 th and 16 th centuries	136
Aleksander Bołdyrew	
„Szkođy ĩ krzywdy khtore poczynili żołnierze Króla Jego Mości”. Zimowanie wojska polskiego na przełomie lat 1564/1565	137
Damages and Injuries made by His Majesty Soldiers. Wintering of the Polish Army by 1564/1565	156
Katarzyna Stelmasiak	
Warunki naturalne Wirginii jako jako terenu działań wojennych podczas walk o niepodległość Stanów Zjednoczonych w latach 1780–1781	157
Virginia's natural conditions as a war site during the US independence struggle in 1780–1781	173

Jarosław Kita	
Natura kontra armia Iwana Paskiewicza podczas wyprawy na Węgry w 1849 roku	175
Nature versus the army of Ivan Paskiewicz during a expedition to Hungary in 1849	196
Paweł Samuś	
Kulturtraegerzy i dziewicza natura. Puszczy Białowieskiej przypadki podczas Wielkiej Wojny (1914–1918)	197
Kulturtraegers and pristine nature. The vicissitudes of the Białowieza Forest during the Great War (1914–1918)	222
Witold Jarno	
Przemarsz 3 Dywizji Strzelców Polskich z Jelni do Żłobina w lutym 1918 roku ...	225
Regrouping of the 3 rd Polish Riflemen Division from Jelnia to Żłobin in February 1918	251
Rafał Roguski	
Wpływ warunków naturalnych na służbę formacji tyłowych Wojska Polskiego w czasie wojny polsko-sowieckiej w latach 1919–1921	253
The influence of natural conditions on the service of rear formations of the Polish Army during the Polish-Soviet war in 1919–1921	267
Konrad A. Czernielewski	
Służba meteorologiczna i hydrograficzna armii II Rzeczypospolitej	269
Meteorological and hydrographic service of the army of the Second Polish Republic	290
Kamil Anduła	
Wpływ warunków atmosferycznych na działania 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki w bitwie pod Lenino	291
The Impact of the weather factor on the battle of 1 st Infantry Division Tadeusz Kościuszko at Lenino	319
Hubert Michalski	
Wpływ warunków atmosferycznych na niemieckie gąsienicowe wozy bojowe podczas operacji „Barbarossa” w Związku Sowieckim od czerwca do grudnia 1941 roku	321
The influence of weather conditions on German armour during Operation “Barbarossa” in the Soviet Union from June to December 1941	331
Tomasz Gliniecki	
Walczący z depresją. Działania ofensywne Armii Czerwonej na Żuławach Wiślanych w 1945 roku	333
Fighting with depression. Offensive actions of the Red Army for Zulawy Wislane in 1945	357
Katarzyna Derlatka	
Rola amerykańskiej Gwardii Narodowej, wojska oraz sił NATO przed, w trakcie i po ustąpieniu huraganu Katrina	359
The role of the US National Guard the Army and NATO forces before, during and after Hurricane Katrina	377
O Autorach	379
Information about Authors	379

Tadeusz Grabarczyk

Uniwersytet Łódzki

ORCID ID: 0000-0002-6197-9457

Magdalena Pogońska-Pol

Uniwersytet Łódzki

ORCID ID: 0000-0001-7525-6260

OBLICZA WOJNY

TOM 2 • ARMIA KONTRA NATURA

ŁÓDŹ 2020 • ISBN 978-83-8220-057-7 • s. 7-11

WSTĘP*

Prowadząc działania wojenne armie zmagają się nie tylko z siłami nieprzyjaciela, ale z tym wszystkim, co można określić mianem natury. Warunki atmosferyczne, środowisko geograficzne, przeszkody wodne, dzikie zwierzęta czy dziewicza i nieodgadniona puszcza, niejednokrotnie wpływały na rezultaty bitew czy wojen. Ci, którzy potrafili siły natury przezwyciężyć lub wykorzystać, często zapisywali się na kartach historii jako wielcy zwycięzcy, wybitni dowódcy. Z drugiej strony przyroda potrafiła bezlitośnie obejść się z wielkimi wodzami, łamiąc kariery i niszcząc ich armie. Wyniki badań i refleksje na temat wpływu natury na działalność wojska od starożytności po współczesność zaprezentowane zostały przez uczestników IV Konferencji Naukowej „Oblicza Wojny”, która odbyła się 6–7 czerwca 2019 r. w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Artykuły, które powstały na podstawie wygłoszonych wówczas referatów, zamieszczone zostały w dwóch tomach zatytułowanych *Oblicza Wojny*. Niniejszy tom jest drugim z tej nowo powstałej serii, która – mamy nadzieję – zyska uznanie zarówno wśród autorów, jak i czytelników¹.

Wprowadzenie do rozważań stanowi artykuł MARIANA GŁOSKA *Początki i rozwój studiów bronioznawczych w Łodzi*, w którym autor przybliży dorobek łódzkiego ośrodka naukowego w zakresie badań nad wojskowością w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem bronioznawstwa. Autor przypomina osiągnięcia założyciela łódzkiej szkoły bronioznawczej – Andrzeja Nadolskiego, ale też archeologów: Leszka Kajzera i Mariana Głoska oraz historyków Stanisława Zajączkowskiego, Stanisława Mariana Zajączkowskiego, Stefana Krakowskiego

* Army versus nature. Introduction.

¹ Jako pierwszy w tej serii ukazał się tom: *Oblicza wojny*, t. 1: *Armia kontra Natura*, red. W. JARNO, J. KITA, Łódź 2020, 328 ss.

czy Jana Szymczaka oraz ich uczniów. Omawia podejmowaną przez tych badaczy problematykę, wskazuje na ich najważniejsze dzieła, dokonuje zarazem ich oceny pod kątem wkładu w rozwój dyscypliny. Autor konstatuje, że popularność takich badań przeżywała w Łodzi wzloty i upadki, przy czym dostrzegła szereg nowych inicjatyw pojawiających się w ostatnim czasie.

Kolejny artykuł *Termopile po trzykroć*, zgodnie z tytułem ukazuje trzy wielkie bitwy, których wąwóz termopilski stał się niemyim świadkiem (480, 279, 191 p.n.e.). Autorzy tekstu, MAREK OLĘDZKI i DAMIAN WASZAK, koncentrują się na warunkach geomorfologicznych obszaru, dokonują jego charakterystyki na podstawie badań terenowych i opisów źródłowych. Wskazują na zmiany, jakie zaszły na tym obszarze na przestrzeni wieków, głównie za sprawą działania rzeki Spercheios. Stawia to w nowym świetle zmagania wojenne, które toczyły się w wąwozie termopilskim.

Wyprawa Aleksandra Wielkiego do Indii stała się przedmiotem rozważań JANA PTAKA (*Antyczna armia przeciwko groźnym zwierzętom w „Panteonie sandomierskim”*). Autor analizując apokryficzny list Aleksandra do Arystotelesa, skupia się na przeciwnościach, z którymi musiała zmierzyć się armia macedońska, wymienionych w manuskrypcie. Były to głównie zwierzęta – hipopotamy, lwy, niedźwiedzie, nietoperze, słonie – obdarzone specyficznymi cechami. Opisy zestawione zostały z miniaturami, które znajdują się w dziele. Obie formy przekazu – pisana i rysowana – zostały poddane przez Autora gruntownej analizie. Wskazuje on na zastosowaną przez armię taktykę walki ze zwierzętami, ukazanie samego Aleksandra jako wodza oraz, co istotne, wpływ, jaki mógł mieć sam manuskrypt na jego odbiorców w Polsce.

DARIUSZ WYBRANOWSKI w artykule *Warunki naturalne jako jeden z czynników towarzyszących prowadzeniu działań wojennych w narracji Thietmara i Galla Anonima. Przyczynek do polityki pierwszych Piastów*, postawił sobie za zadanie udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy szeroko rozumiana natura pojawia się w wyżej wspomnianych kronikach jako tło, czy jest istotnym elementem narracji? Badacz stwierdza, że dalece istotniejsze wydają się opisy natury u Galla Anonima, który poświęca im wiele miejsca w swym dziele, opisując zmagania wojenne polskich władców. W przeciwieństwie do niego, dla Thietmara warunki naturalne jawią się jako uboczny fragment narracji.

Z kolei PIOTR STRZYŻ podjął się w swoim studium zaprezentowania sposobów, a przede wszystkim urządzeń, które na przełomie XV i XVI w.

wykorzystywane były przez wojsko do pokonywania przeszkód wodnych. Autor odnosi się tutaj do bogatych doświadczeń europejskich armii, jednak i rodzimej takie urządzenia nie były obce.

Natomiast ALEKSANDER BOŁDYREW wskazał na problemy, z którymi zmagali się żołnierze armii królewskiej w czasie zimowania na przełomie 1564/1565 r., głównie na obszarze Podlasia, w czasie I wojny północnej. Jednak wnioskowanie zostało dokonane na podstawie dokumentów archiwalnych wskazujących katalog szkód, które w tym czasie wyrządzili. Autor stwierdził, że problemy wynikały z braku odpowiednich dostaw, w tym żywnościowych, dla żołnierzy, niskiej dyscypliny, a rabunki odbywały się nawet za cichym przyzwoleniem dowódców. Dokonano oceny poniesionych przez okolicznych mieszkańców strat zarówno artykułów żywnościowych, jak i narzędzi. Zdaniem Autora wskazuje to na niedostateczne przygotowanie armii polskiej do wyzwań stojących przed nią w czasie walki z Moskwą.

Kolejne dwa artykuły dotyczą wpływu warunków naturalnych na przemieszczanie się i zdolność bojową armii. KATARZYNA STELMASIAK (*Warunki naturalne Wirginii jako terenu działań wojennych podczas walk o niepodległość Stanów Zjednoczonych w latach 1780–1781*) ukazuje wpływ natury na przebieg walk na obszarze Wirginii w czasie wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Ukazano przeciwności, z którymi musiały zmierzyć się siły lorda Cornwallisa oraz amerykańskie i francuskie. Tymczasem JAROSŁAW KITA (*Natura kontra armia Iwana Paskiewicza podczas wyprawy na Węgry w 1849 roku*) zastanawia się, czy natura pozytywnie, czy negatywnie wpłynęła na przebieg wyprawy armii carskiej pod dowództwem Iwana Paskiewicza na Węgry. Owa armia miała pomóc w tłumieniu węgierskiej Wiosny Ludów. Odpowiedzi na to pytanie udzielić miały pamiętniki uczestników. Autor wskazuje, że pomimo wykorzystania pierwszy raz na taką skalę przez armię carską kolei, główne siły musiały zmierzyć się z drogą przez Karpaty, która przysporzyła im nieco kłopotów. Natomiast rzeki nie były dla sił Paskiewicza wyzwaniem, ze względu na dużą liczbę solidnych mostów. Poważniejsze utrudnienie stanowiła pogoda, zwłaszcza panujące upały, a także szerząca się epidemia cholery.

PAWEŁ SAMUŚ w artykule *Kulturtraegerzy i dziewicza natura. Puszczy Białowieskiej przypadki podczas Wielkiej Wojny (1914–1918)* podejmuje problem zniszczeń, jakie przyniosła ze sobą I wojna światowa na obszarze Puszczy Białowieskiej. Opisuje działania podejmowane w tym kompleksie leśnym przez

Niemców – prowadzące do znacznego uszczuplenia zarówno drzewostanu, jak i liczby zwierzyny zamieszkującej ten obszar, w tym właściwie wytrzebiecie króla Puszczy żubra.

WITOLD JARNO natomiast w artykule *Przemarsz 3 Dywizji Strzelców Polskich z Jelni do Żłobina w lutym 1918 r.* odnosi się do zmagania armii z warunkami atmosferycznymi – mroz, opady śniegu. Prezentuje także kadrę dowódczą i jej decyzje w tych trudnych warunkach. Studium ukazuje także funkcjonowanie polskich formacji wojskowych w Rosji w czasie pierwszej wojny światowej.

Podobne rozważania przedstawia w swoim tekście RAFAŁ ROGUSKI (*Wpływ warunków naturalnych na służbę formacji tyłowych Wojska Polskiego w czasie wojny polsko-sowieckiej 1919–1921*). Badacz koncentruje się na takich zagadnieniach, jak ukształtowanie terenu, obszary leśne, zwierzęta leśne czy wreszcie choroby, które wpływały bezpośrednio na jakość służby żołnierzy formacji tyłowych.

Proces tworzenia się służby meteorologicznej i hydrograficznej w armii II Rzeczypospolitej przybliży KONRAD A. CZERNIELEWSKI (*Służba meteorologiczna i hydrograficzna armii II Rzeczypospolitej*). Autor przedstawia przekształcenia, jakie przechodziła ta służba w dwudziestolecie międzywojennym, rozwój obserwacji, sprzęt wykorzystywany do badań oraz trudności kadrowe. Ukazuje jej znaczenie dla wojsk lądowych, artylerii, a także powietrznych – lotnictwa.

HUBERT MICHAŁSKI porusza istotną kwestię wpływu warunków pogodowych na sprzęt bojowy i nie tylko (*Wpływ warunków atmosferycznych na niemieckie gąsienicowe wozy bojowe podczas operacji „Barbarossa” w Związku Sowieckim na przestrzeni czerwca–grudnia 1941 roku*). Rozważania dotyczą problemów, z jakimi zmagaly się niemieckie wojska zmechanizowane w czasie II wojny światowej podczas ataku na Związek Radziecki. Wskazuje, że zarówno upalne lato (pył, wysoka temperatura w czołgu), następnie słotna jesień (błotniste, grząskie drogi), a w końcu mroźna zima (oblodzenie) uszczuplały stan posiadania niemieckich sił. Warunki pogodowe wymuszały stosowanie nowych rozwiązań i konstruowanie sprawniejszego sprzętu bojowego.

Również warunki pogodowe stały się przedmiotem rozważań KAMILA ANDUŁY. Autor analizuje ich wpływ na działania podejmowane przez 1 Dywizję Piechoty im. Tadeusza Kościuszki w bitwie pod Leniono. Badacz podkreśla, że choć literatura przedmiotu na temat bitwy jest ogromna, to nie dokonano szczegółowej i krytycznej analizy wpływu pogody na jej przebieg. Opiera swoje

rozważania na zasobach archiwalnych zarówno niemieckich, jak i radzieckich. Stwierdza, że pogoda – z wyjątkiem mgły – nie miała zasadniczego wpływu na działania wojsk lądowych, natomiast warunki pogodowe zdecydowanie lepiej wykorzystane zostały przez lotnictwo niemieckie.

Zmagania Armii Czerwonej na Żuławach zostały zaprezentowane w artykule TOMASZA GLINIECKIEGO (*Walczący z depresją. Działania ofensywne Armii Czerwonej na Żuławach Wiślanych w 1945 roku*). Choć radziecko-niemieckie walki o ten obszar toczyły się od stycznia do maja 1945 r., to autor koncentruje się na pierwszych dniach kwietnia. Ukazuje jak skutecznie można wykorzystywać ukształtowanie terenu, warunki hydrologiczne do prowadzonych przez armię działań.

Nieco odmienna tematyka została podjęta przez KATARZYŃĘ DERLATKĘ, która w swym artykule przedstawiła rolę Gwardii Narodowej i armii amerykańskiej w czasie huraganu Katrina. Autorka odniosła się do funkcjonującego w USA systemu zarządzania kryzysowego, wskazując błędy, które zostały popełnione w obliczu zagrożenia.

Autorzy przygotowując teksty do niniejszego tomu opierali się na różnorodnej bazie źródłowej. Wykorzystali nowe źródła lub poddali analizie już te znane, co pozwoliło na podjęcie zagadnień pomijanych bądź marginalizowanych w dotychczasowych badaniach. Zamieszczone w tym tomie teksty są bardzo różnorodne, obejmują zasięgiem chronologicznym czasy od starożytności po współczesność. A podejmowana problematyka nie odnosi się tylko do historii Polski, znalazły się tutaj również opracowania dotyczące dziejów powszechnych. Jedno co łączy wszystkie wymienione artykuły to wniosek, że z siłami natury wojsko musi liczyć się zawsze. Z pewnością zamieszczone tutaj teksty podejmują ważne zagadnienia, jednak nie wyczerpują ich do końca, lecz stanowią krok ku dalszym dociekanom i pogłębionym studiom.

POCZĄTKI I ROZWÓJ STUDIÓW BRONIOZNAWCZYCH W ŁÓDZI

Streszczenie. W artykule omówione zostały początki badań bronioznawczych w ośrodku łódzkim. Należy zaznaczyć, że Autor zajął się tylko czasami mu najbliższymi, czyli okresem średniowiecza i wczesnej nowożytności. Głównym tematem tych studiów, przeprowadzanych w zasadzie w trzech ośrodkach – Instytucie Archeologii Polskiej Akademii Nauk i w Instytutach Archeologii oraz Historii Uniwersytetu Łódzkiego, jest broń bojowa i ceremonialna, sygnatury, zdobnictwo, produkcja, zasoby w arsenałach, wymiana handlowa, użycie broni na polu walki i organizacja wojska. Badania ograniczają się głównie do zagadnień związanych z wojskowością polską, choć podjęto też z dużym powodzeniem studia nad uzbrojeniem z Europy Środkowej. W ośrodku łódzkim podjęto również badania nad wojskowością Zakonu Krzyżackiego i uzbrojeniem Nomadów. Zapoczątkował te badania Profesor Andrzej Nadolski, który stworzył „łódzką szkołę bronioznawczą” i stał się inspiratorem dociekań wielu historyków wojskowości.

Słowa kluczowe: Łódź, nauka, wojskowość, bronioznawstwo, Andrzej Nadolski

Pisząc o początkach badań bronioznawczych w ośrodku łódzkim, należy zaznaczyć, że nie chodzi tu o całą historię wojskowości, w skład której wchodzi nas głównie interesujące bronioznawstwo, jako jeden z elementów historii techniki wojskowej, ale nie możemy nie wspomnieć o historii wojen, historii sztuki wojennej, historii wojska czy ośrodków produkcyjnych broni, które zajęły poczesne miejsce w badaniach łódzkich naukowców¹. Ośrodek łódzki wniósł niezaprzeczalny wkład w rozwój tej dziedziny wiedzy i stał się znaczącym na mapie, nie tylko Polski, miejscem studiów nad średniowieczną wojskowością. Główną domeną badań jest broń nie tylko używana na polu walki, jej produkcja, ale także broń ceremonialna, o czym ostatnio się zapomina, jej

¹ Nie biorę tu pod uwagę badań ośrodka łódzkiego nad najnowszą historią wojskowości.

symboliczne znaczenie oraz sygnatury i zdobnictwo. Znaczącą rolę w badaniach zajmują ośrodki produkcyjne, zasoby broni w arsenalach, wymiana handlowa, omawiane zarówno na podstawie zabytków oryginalnych, źródeł ikonograficznych, jak i pisanych. Ważną rolę odgrywają także badania nad historią wojskowości, zwłaszcza zachowaniami armii w różnych sytuacjach w okresie przygotowań i w czasie kampanii wojennej. Na temat badań nad uzbrojeniem średniowiecznym w ośrodku łódzkim, w nieco węższym zakresie, ale pogłębiającym problematykę, wypowiedział się już profesor Andrzej Nadolski, a także Olgierd Ławrynowicz².

Pisząc o badaniach nad historią wojskowości i broniostawstwem w ośrodku łódzkim, należy wspomnieć o początkach tej dyscypliny nauki w Polsce. Nie będę zajmował się problematyką początków studiów nad uzbrojeniem w skali europejskiej czy też o sztuce fechtunku bronią białą w traktatach późnośredniowiecznych, bo przekroczyłyby to ramy artykułu, choć i tu mamy ciekawe prace autorów polskich³.

Pierwsze drukowane rozprawy naukowe polskich autorów o broni dotyczą artylerii. Szczególnie znanym – i to w skali europejskiej – dziełem naukowym o broni powstałym w Polsce, jest napisana po łacinie praca Kazimierza Siemienowicza z 1650 r. (*Artis magnae artilleriae pars prima*) wydana w Amsterdamie i przetłumaczona na francuski, angielski i niemiecki. Jest to dzieło uważane za niezwykle ważne w studiach nad historią i rozwojem tej broni w ówczesnej Europie. Dzieło to przez blisko 200 lat uważane było za podstawowy podręcznik w owej dziedzinie. Innym znanym Polakiem, zajmującym się głównie kartografią, lecz również artylerią, był Józef Naronowicz-Naroński (*Artyleria, to jest nauka o działach i o wszelkiej armacie strzelbowej, 1665*). Niestety nie mamy pełnego wydania tego dzieła, a rękopis pozostaje w prywatnych rękach w Moskwie. T.M. Nowak, który otrzymał mikrofilm tej pracy, nie zdołał go wydać przed śmiercią w 2010 r. Późniejsze dzieła polskich autorów, poświęcone właśnie artylerii, nie posiadają już tej wartości naukowej i miały charakter kompilacyjny.

² A. NADOLSKI, *Badania nad uzbrojeniem średniowiecznym prowadzone w łódzkim środowisku archeologicznym w latach 1945–1975*, „Zeszyty Naukowe UŁ”, Nauki Humanistyczno-Społeczne. Seria I, z. 36, s. 65–71; O. ŁAWRYNOWICZ, *Broniostawstwo archeologiczne na Uniwersytecie Łódzkim. Naukowy dorobek i kontynuacja*, [w:] *Dwadzieścia lat Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego 1996–2015*, Łódź 2015, s. 99–112.

³ Niewątpliwie w tym zakresie zwracają uwagę prace G. ŻABIŃSKIEGO.

Wiek XIX był już okresem intensywnych studiów nad uzbrojeniem i kształtowaniem się bronioznawstwa w Europie. Prym na tym polu wiedli Anglicy, Francuzi i Niemcy⁴. Również na ziemiach polskich, będących pod zaborami, zaczęto interesować się bronią, a prekursorem takich badań był archeolog, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, Józef Łepkowski, który w 1857 r. w Krakowie wydał pracę *Broń sieczna w ogóle i w Polsce, uważana archeologicznie*⁵. Jej wartość daleko odbiega od wyżej wspomnianych prac europejskich, ale niewątpliwie jest dobrym wstępem do dalszych studiów. J. Łepkowski popularyzował również wiedzę o polskiej broni historycznej poprzez publikacje o wybranych zabytkach broni czy też kolekcjach. Ważną rolę w upowszechnieniu wiedzy o polskiej broni historycznej w połowie XIX w. odegrał Karol Beyer, poprzez organizację wystaw fotograficznych i publikacje wraz z rysunkowymi rekonstrukcjami uzbrojenia⁶. Pod koniec XIX w. w Niemczech zaczęło też ukazywać się czasopismo „Zeitschrift für historische Waffenkunde”, niezwykle pożyteczne dla bronioznawców, również polskich, ze względu na wzmianki o znaleziskach z terenów zajmowanych przez Słowian i niewątpliwie związanych z ich wojskowością⁷.

Okres II Rzeczypospolitej to czas organizacji polskiego muzealnictwa i szkolnictwa, a także rewindykacji polskich dzieł kultury, w tym także uzbrojenia. Nie udało się zrealizować wszystkich możliwości, jakie stanęły przed nieliczną kadrą specjalistów z poszczególnych dziedzin kultury. Jednocześnie odnotowujemy znaczny wzrost zainteresowania szeroko pojętą historią wojskowości polskiej, w tym także historycznego uzbrojenia. Wśród jego badaczy wymienić trzeba zwłaszcza Bronisława Gembarzewskiego z jego monumentalnym dziełem *Żołnierz polski, ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*⁸ czy Władysława Dziewanowskiego, jednego z założycieli miesięcznika

⁴ J. HEWITT, *Ancient Armour and Weapons in Europe*, t. 1–3, Oxford–London 1855–1860; A. DEMMIN, *Guide des amateurs d'armes et armures anciennes*, Paris 1869; E. VIOLLET-LE-DUC, *Dictionnaire raisonné du Mobilier Français*, t. 1–6, Paris 1874; W. BOEHEIM, *Handbuch der Waffenkunde*, Leipzig 1890.

⁵ J. ŁEPKOWSKI, *Broń sieczna w ogóle i w Polsce, uważana archeologicznie*, Kraków 1857.

⁶ Za: Z. ŻYGULSKI, *Broń w dawnej Polsce*, Warszawa 1975, s. 19–30.

⁷ W roku 1897 i pod niewiele różniącymi się tytułami wychodzi do dziś.

⁸ B. GEMBARZEWSKI przygotował do druku rysunki od X w. do 1831 r., które spłonęły w czasie wojny w Warszawie, lecz zachował się mikrofilm i kontynuację chronologiczną dzieła, już po 1945 r., podjęło Ministerstwo Obrony Narodowej i Muzeum Wojska Polskiego.

*Broń i Barwa*⁹ i autora niewielkiej pracy *Zarys dziejów uzbrojenia w Polsce*¹⁰, której pewne ustalenia są aktualne i obowiązują do dziś. Nie można tu nie wspomnieć o Wandzie Sarnowskiej, która już w 1939 r. napisała pracę *Miecze wczesnośredniowieczne w Polsce*. Maszynopis spłonął podczas okupacji, lecz autorka ją odtworzyła i opublikowała w 1955 r., aktualizując przy tym zakres terytorialny¹¹.

Ośrodek łódzki w okresie międzywojennym, jako miasto robotnicze, bez wyższej uczelni i odpowiedniej rangi muzeum, pozostawał poza głównym nurtem naukowym. Efekt był taki, że zarówno łódzkie muzealnictwo, jak i kadra naukowa zaczęły kształtować się dopiero po II wojnie światowej, gdy powstał tu Uniwersytet Łódzki i inne wyższe uczelnie, ściągając do Łodzi zarówno pracowników naukowych, jak i chętnych do podjęcia studiów. Tak również trafili do Łodzi historycy, którzy utracili swoje miejsca pracy w zburzonej Warszawie i na uczelniach Wilna oraz Lwowa, a wśród nich archeolog Konrad Jażdżewski i historycy – Stefan Krakowski czy Stanisław Zajączkowski z synem Stanisławem Marianem, przy czym ten ostatni studia historyczne ukończył już w Łodzi. Historycy ci jednak dopiero w Łodzi zajęli się historią wojskowości.

Po zawierusze wojennej i działaniach zbrojnych w okresie okupacji w szeregach Armii Krajowej Andrzej Nadolski (ps. Żar) rozpoczął studia na archeologii na Uniwersytecie Jagiellońskim, jeszcze pod okupacyjnym nazwiskiem Jerzy Nowak. W obawie przed represjami ze strony władz komunistycznych przeniósł się jednak wraz z rodziną do Łodzi, gdzie kontynuował studia archeologiczne u profesora K. Jażdżewskiego, które ukończył w 1949 r. pod własnym nazwiskiem. W rodzinie Nadolskich zawsze odnoszono się z wielkim szacunkiem do munduru. Ojciec A. Nadolskiego Jerzy był lekarzem wojskowym, legionistą i jako pułkownik trafił do Starobielska, a następnie został zamordowany w Charkowie. Również Andrzej zamierzał zostać lekarzem wojskowym, lecz zdawał sobie sprawę, że jako kombatant Armii Krajowej i syn „sanacyjnego” oficera, w zaistniałej sytuacji politycznej nie będzie mógł swoich zamiarów zrealizować. Jak dowiedzieliśmy się po latach, z punktu widzenia władz komunistycznych,

⁹ Ukazywało się w Warszawie od 1934 r. do 1939 r., a następnie w 1948 r. reaktywowane w Londynie. Od 1985 r. wznowiono wydawanie tego czasopisma przez Stowarzyszenie Miłośników Dawnej Broni i Barwy w Polsce pod tytułem „Dawna Broń i Barwa”.

¹⁰ W. DZIEWANOWSKI, *Zarys dziejów uzbrojenia w Polsce*, Warszawa 1935.

¹¹ W. SARNOWSKA, *Miecze wczesnośredniowieczne w Polsce*, „Światowid” 1955, t. 21, s. 276–323.

obciążała go zwłaszcza jedna akcja, odbicie z więzienia w Grójcu więźnia, kapitana, komendanta granatowej policji w tym mieście, Macieja Gabały, który był członkiem AK („Galik”, „Marek”) i pracował tu na polecenie dowództwa Armii Krajowej. Więzień miał być przewieziony do Warszawy. Po wojnie M. Gabała został zamordowany przez Urząd Bezpieczeństwa.

A. Nadolski postanowił zająć się w swoich studiach bronią historyczną i historią wojskowości. Już w 1951 r. obronił rozprawę doktorską *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII w.*, która do dziś nie straciła wiele ze swojej wartości, choć liczba zabytków uległa wielokrotnemu pomnożeniu. Problematyka wojskowa, a zwłaszcza uzbrojenie średniowieczne, była głównym tematem jego prac do końca działalności naukowej. Przeprowadzone na dużą skalę tzw. badania milenijne dostarczyły archeologom znaczną ilość nowego materiału zabytkowego, w tym również z uzbrojenia, a także istotnie zwiększyła się nasza wiedza o technice budowy drewnianych i murowanych fortyfikacji, które były wyzwaniem, zwłaszcza dla archeologów, i należało im sprostać. Nie znaczy to, że A. Nadolski nie zajmował się innymi dziedzinami z zakresu historii wojskowej, a także osadnictwa, głównie średniowiecznego. Interesował się szczególnie działaniami wojennymi, czego wyrazem jest opracowanie kampanii wojennych Bolesława Chrobrego¹². Tej problematyce i badaniom na Polach Grunwaldu poświęcił całą serię artykułów¹³. Niewątpliwie A. Nadolski był twórcą systemowych badań nad uzbrojeniem z okresu późnego średniowiecza.

Zainteresowanie historią wojskowości przyczyniło się do współpracy z innymi naukowcami zajmującymi się tą tematyką, zwłaszcza ze Zdzisławem Żygulskim, co zaowocowało wspólnym wydaniem, wraz z J. Teodorczykiem, wersji polskiej *Glossarium Armorum. Arma Defensiva*, słownika terminologicznego i była to jedna z dziewięciu wersji językowych dzieła redagowanego przez znanego bronioznawcę, dyrektora Działu Uzbrojenia Kunsthistorisches Museum w Wiedniu, Ortwina Gambera, zaprzyjaźnionego z wieloma bronioznawcami w Polsce i uczestnika licznych naszych konferencji¹⁴. Poszczególne tomy różnych wersji

¹² A. NADOLSKI, *Polskie siły zbrojne w czasach Bolesława Chrobrego. Zarys strategii i taktyki*, Łódź 1956.

¹³ *Vide: Arma et Ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70. rocznicę urodzin i 45. rocznicę pracy naukowej. Sesja naukowa, Łódź 7–8 maja 1992*, red. M. GŁOSEK, M. MIELCZAREK, W. ŚWIĘTOSŁAWSKI, K. WALENTA, Łódź 1992, s. 24–28.

¹⁴ O. GAMBER, *Die Waffenhistorische Tagung in Lodz*, „Zeitschrift für Waffen- Und Kostümkunde” 1972, vol. 15, s. 80–81.

językowych *Glossarium* odnoszą się do wspólnego tomu z rysunkami poszczególnych elementów uzbrojenia¹⁵.

Po 1945 r., w nowo powstałym Uniwersytecie Łódzkim historią wojskowości zajęli się historycy – Stanisław Franciszek Zajączkowski i Stefan Krakowski, a później ich uczniowie Stanisław Marian Zajączkowski, Andrzej Feliks Grabski, a także – jako uczeń Stefana Krakowskiego – Jan Szymczak. Jan Szymczak bardzo silnie związał się również z Andrzejem Nadolskim, co doprowadziło do wielu wspólnych publikacji przygotowanych wraz z zespołem kierowanym przez A. Nadolskiego¹⁶. A. Nadolski i A.F. Grabski są autorami rozdziału dotyczącego wojskowości polskiej we wczesnym średniowieczu w syntetycznym ujęciu tego zagadnienia do 1864 r.¹⁷ Ten ostatni jest też autorem wartościowej, a mało spopularyzowanej pracy o polskiej sztuce wojennej we wczesnym średniowieczu¹⁸.

Od początku swojej działalności A. Nadolski zamierzał stworzyć zespół do badań nad uzbrojeniem z okresu średniowiecza, zwłaszcza z późnego średniowiecza. Pierwsze próby podjęte na łódzkiej uczelni nie doprowadziły do ukształtowania się takiego zespołu. Swoje zamiary zrealizował dopiero w Łódzkim Oddziale Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk¹⁹, przyjmując do pracy w 1967 r. trójkę młodych absolwentów – Mariana Głoska, Leszka Kajzera i Zdzisławę Wawrzonowską. W ten sposób powołał Pracownię Historii Dawnego Uzbrojenia w tymże Instytucie.

Kontakty, jakie nawiązał profesor A. Nadolski poprzez wymianę prac brońoznawczych spowodowały, że łódzkich brońoznawców zauważyli europejscy specjaliści z tej dziedziny. Pomogło to w zorganizowaniu w Łodzi w 1972 r. międzynarodowej konferencji z udziałem historyków uzbrojenia, której również towarzyszyła wystawa uzbrojenia średniowiecznego w gmachu Muzeum

¹⁵ O. GAMBER, *Glossarium Armorum. Arma Defensiva Tabulae*, Graz 1972 – Autorowi znane jest 9 wersji językowych; wydanie polskie: A. NADOLSKI, J. TEODORCZYK, Z. ŻYGULSKI, *Glossarium Armourum. Wydanie Polskie. Broń ochronna*, Graz 1981.

¹⁶ *Uzbrojenie w Polsce Średniowiecznej 1350–1450*, red. A. NADOLSKI, Łódź 1990; *Uzbrojenie w Polsce Średniowiecznej 1450–1500*, red. A. NOWAKOWSKI, Toruń 1998.

¹⁷ A.F. GRABSKI, A. NADOLSKI, *Wojskowość polska w okresie wczesnofeudalnym do roku 1138*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej do 1864 r.*, t. 1: *do roku 1648*, Warszawa 1965, s. 17–71.

¹⁸ A.F. GRABSKI, *Polska sztuka wojenna w okresie wczesnofeudalnym*, Warszawa 1959.

¹⁹ Wówczas był to Zakład Archeologii Polski Środkowej Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk i wbrew nazwie nie ograniczał się tylko do Polski Środkowej, lecz zgodnie z merytorycznymi zainteresowaniami pracowników badania terenowe prowadzono również poza tym obszarem.

Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Referaty z ośrodka łódzkiego wygłosili A. Nadolski, A. Nowakowski i M. Głosek²⁰. Kolejne duże spotkanie naukowe odbyło się w 1978 r. – był to VIII Kongres Międzynarodowego Stowarzyszenia Muzeów Broni i Historii Wojskowości (IAMAM), które zrzesza 232 muzea z 47 krajów świata i jest afiliowane przy Międzynarodowej Radzie Muzealnej (ICOM). Część obrad Kongresu odbyła się również w Łodzi (poza tym w Krakowie, Warszawie i na Polach Grunwaldu). Łódzcy bronioznawcy (A. Nadolski, L. Kajzer i M. Głosek) przygotowali spis średniowiecznych zabytków uzbrojenia średniowiecznego ze zbiorów polskich, które winny znaleźć się na wystawie organizowanej z tej okazji w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Obszerny katalog tej wystawy był gotowy tuż przed Kongresem²¹.

Osoby, nad którymi opiekę naukową sprawował Andrzej Nadolski, nie ograniczały się tylko do badań nad uzbrojeniem średniowiecznym, ale także, w miarę konieczności, zajmowały się również uzbrojeniem pradziejowym, czasami na prośbę innych badaczy terenowych²².

Ekipa Pracowni Historii Dawnego Uzbrojenia ZAPŚ IHKM PAN nie ograniczała się tylko do prac kameralnych i terenowych, lecz również zajęła się gromadzeniem dokumentacji militariów z różnych placówek, które posiadały w swoich zbiorach zabytki uzbrojenia. Wykonywano także, na tyle na ile było można, dokumentację średniowiecznych źródeł ikonograficznych, na których uwidoczniono uzbrojenie. Oczywiście pomijano publikowane już źródła ikonograficzne. W efekcie, jeżdżąc motocyklem marki *Panonia*, prowadzonym przez autora tego skrótego omówienia, wraz z Leszkiem Kajzerem ze sprzętem fotograficznym i rysunkowym oraz namiotem, zebrano dokumentację rysunkową i fotograficzną około 1500 zabytków. Dokumentacja zabytków z tych wyjazdów, a także kwerendy przeprowadzonej w różnych placówkach, jest przechowywana w Archiwum Instytutu Archeologii PAN, Oddział w Łodzi. W kwerendzie nie ograniczono się tylko do zbiorów z instytucji na terenie Polski, lecz w ramach wymiany naukowej między placówkami Akademii Nauk podobne poszukiwania średniowiecznych militariów wykonano w zbiorach byłej Niemieckiej

²⁰ *Elementy wschodnie i zachodnie w uzbrojeniu słowiańskim w średniowieczu. Seminarium w Łodzi 28–29 listopada 1972*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1973, R. 21, nr 2, s. 271–334.

²¹ A. NADOLSKI, M. GŁOSEK, L. KAJZER, *Broń średniowieczna z ziem polskich. Katalog*, Łódź 1978.

²² L. KAJZER, A. NADOLSKI, *Fragmety uzbrojenia z Novae*, „Archeologia” 1975, t. 26, s. 152–154.

Republiki Demokratycznej, byłej Czechosłowacji i Węgier²³. Ich rezultaty również przechowywane są w Archiwum Oddziału Łódzkiego PAN. Materiały te były podstawą do napisania monografii o mieczach z tego terenu²⁴, a także monografi²⁵ i licznych artykułów w periodykach naukowych i popularnonaukowych, wielu zabytkom przywrócono ich utracony blask i stały się ponownie obiektem zainteresowania pracowników nauki²⁶.

Łódzcy bronioznawcy zajęli się również badaniami terenowymi na pobojuwiskach, prowadząc prace z różnym, ale na ogół pozytywnym skutkiem. Początkowo, w ramach Katedry Archeologii UŁ, na polu bitwy pod Płowcami (1331), na polu bitwy pod Świecinem (1462)²⁷, badania te zostały rozpoczęte przez Teresę Trębaczkiwicz-Oziemską i kontynuowane przez Andrzeja Nowakowskiego, ale już z dominującym udziałem pracowników Pracowni Historii Dawnego Uzbrojenia Zakładu Archeologii Polski Środkowej IHKM PAN Oddział w Łodzi. Kolejne badania terenowe związane z działaniami wojennymi, prowadzone już przez Pracownię Historii Dawnego Uzbrojenia ZAPŚ IHKM PAN, to pola bitew pod Raszynem (1809), pod Lubiszewem (1577)²⁸ oraz Pola Grunwaldu (1410). Te ostatnie badania prowadzone już były bez L. Kajzera, a z Andrzejem Nowakowskim jako pracownikiem ZAPŚ IHKM PAN i je przeprowadzającym w terenie przy ogólnym kierownictwie profesora A. Nadolskiego. W pracach terenowych wziął udział również wówczas doktor Jan Szymczak. Badania na Polach Grunwaldu posłużyły A. Nadolskiemu do napisania obszernego

²³ Dokumentacja znajduje się również w Archiwum Oddziału Łódzkiego PAN. Wyjazd do Kijowa i Lwowa, w 1986 r., zakończył się fiaskiem, tamtejsze władze odmówiły bowiem udostępnienia zabytków w celu wykonania ich dokumentacji.

²⁴ M. GŁOSEK, *Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w.*, Warszawa 1984.

²⁵ M. GŁOSEK, *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Warszawa–Łódź 1996. Więcej o dorobku *vide*: *Non sensistis gladios. Studia ofiarowane Marianowi Głosekowi w 70. rocznicę urodzin*, red. O. ŁAWRYNOWICZ, J. MAIK, P.A. NOWAKOWSKI, Łódź 2011.

²⁶ M. GŁOSEK, L. KAJZER, *Miecz św. Piotra z Katedry Poznańskiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1974, R. 22, z. 2, s. 231–241; EORUNDEM, *The Sword found at Osieczna in Great Poland*, „Gladius” 1974, t. 12, s. 33–42; EORUNDEM, *Zdobiony miecz średniowieczny znaleziony w Osiecznej, pow. Leszno*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1975, R. 23, nr 2, s. 279–288; M. GŁOSEK, *Jeszcze raz o tzw. mieczu św. Piotra z archikatedry poznańskiej*, „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski” 2011, t. 6, s. 69–77.

²⁷ A. NOWAKOWSKI, *Badania na pobojuwisku z wojny trzynastoletniej pod wsią Świecino w powiecie puckim*, „Pomorania Antiqua” 1968, t. 2, s. 315–319.

²⁸ M. GŁOSEK, B. ŁUCZAK, *Bitwa pod Lubiszewem (17 IV 1577) w świetle badań archeologicznych*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1982, t. 25, s. 81–92.

studium na temat dróg dojścia wojsk polskich, litewskich i ruskich oraz wojsk krzyżackich pod Grunwald i przebiegu bitwy, która to praca była podstawą do przeprowadzenia kolokwium habilitacyjnego przez tego autora²⁹. A. Nowakowski, już jako pracownik Pracowni Dawnego Uzbrojenia, zintensyfikował badania nad uzbrojeniem i arsenałami Zakonu Krzyżackiego³⁰.

Leszek Kajzer, po obronie dysertacji doktorskiej, związanej z uzbrojeniem³¹ ponownie wrócił do swoich wcześniejszych zainteresowań, nad którymi pracował już na ostatnich latach studiów, wspólnie z doc. dr Janiną Kamińską, mianowicie do grodzisk stożkowatych. Niestety profesor A. Nadolski nie akceptował tej zmiany, badaniem fortyfikacji zajmował się bowiem inny zespół w naszym Oddziale PAN-u i w efekcie w 1978 r., w wyniku porozumienia, L. Kajzer odszedł do Katedry Archeologii UŁ, a wówczas na jego miejsce w Pracowni Historii Dawnego Uzbrojenia przyjęto do pracy wspomnianego dr. A. Nowakowskiego. W 1980 r. L. Kajzer, już na Uniwersytecie Łódzkim, zdał kolokwium habilitacyjne, na podstawie pracy *Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII–XVII wieku*³², którą zaczął pisać, po godzinach pracy, jeszcze jako pracownik PAN-u.

Lata osiemdziesiąte XX w. to okres intensywnej pracy, ale i dalszego wzrostu stanu osobowego Pracowni. Zatrudniono młodych absolwentów archeologii – Marcina Lewandowskiego³³, Mariusza Mielczarka, Witolda Świątosławskiego, a także Jolantę Dankę – łacinniczkę, która ze źródeł pisanych wyszukiwała i tłumaczyła teksty opisujące broń i konflikty zbrojne monarchii wczesnopiastowskiej. Wspólnie z A. Nadolskim przetłumaczyła *Cronica Conflictus Wladislai Regis*

²⁹ Tytuł profesora Andrzej Nadolski otrzymał już w 1970 r., lecz habilitacji nie miał i wobec tego w 1991 r. w wieku 70 lat, jako pracownik Instytutu Archeologii PAN, zdał kolokwium habilitacyjne, z dorobkiem ponad 200 publikacji i swoją ostatnią książką – *Grunwald. Problemy wybrane*, Olsztyn 1990.

³⁰ M. GŁOSEK, L. KAJZER, *Zu den mittelalterlichen Schwertern der Benedictus-Gruppe*, „Waffen- und Kostümkunde” 1977, Bd. 19, z. 2, s. 117–128; M. GŁOSEK, *Heraldikai ábrákkal díszített kardok magyar gyűjteményekben*, „Hadtörténelmi Közlemények” 1990, R. 103, z. 4, s. 86–96.

³¹ L. KAJZER, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976. Obszerna bibliografia prac L. Kajzera zawarta jest w: *Przeszłość z perspektywy źródeł materialnych i pisanych*, „Archaeologica Historica Polona” 2005, t. 15, nr 1, s. 21–50.

³² „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Archeologica, 1, 1980.

³³ M. Lewandowski pracował od 1 VI 1978 do 14 X 1983 r. Na jego miejsce przyjęto M. Mielczarka.